

اصول تفکر سیاسی در قرآن

آسیه مریدی^۱

چکیده

پژوهش حاضر با عنوان اصول تفکر سیاسی در قرآن، با هدف تبیین این موضوع و با روش توصیفی گردآوری شده است. دین اسلام دینی سیاسی است و معتبرترین منبعی که مسلمانان اصول سیاسی خود را از آن اقتباس می کنند کتاب آسمانی قرآن است. قرآن ضمن طرح اصول تفکر سیاسی، اعتقاد و عمل به این مبانی و اندیشه ها را جزئی از قلمرو وسیع ایمان و بخشی از مجموعه تعالیم اسلام و گوشه ای از حیات یک مسلمان می شمارد. تبیین مبانی اصول تفکر سیاسی بیان گر این مطلب است که باید برای اداره ی صحیح جامعه از قوانین متعالی اسلام در تمامی عرصه ها، به ویژه عرصه سیاست بهره کامل برد. نحوه برخورد سیاسی در روابط داخلی، لزوم مشورت با مردم در امور حکومتی و سیاسی، لزوم حق مداری و عدالت گستر بودن. توجه خاص به مجاهدان عرصه سیاسی، و مردم سالاری دینی برخی از مبانی اصول تفکر سیاسی است که در این نوشتار مطرح شده است و به آن پرداخته می شود.

واژگان کلیدی: اصول، تفکر، سیاست، قرآن، اسلام

مقدمه

^۱ - طلبه سطح دوم، مدرسه علمیه عالی حضرت زهرا (سلام الله علیها) استان لرستان، شهرستان دورود

پژوهش حاضر با عنوان اصول تفکر سیاسی در قرآن به روش توصیفی گردآوری شده است. سیاست به معنای مجموعه تدابیری است که حکومت به منظور اداره امور کشور اتخاذ می کند. با توجه به سیاسی بودن دین اسلام، دانستن اصولی که در رابطه با سیاست و تفکر سیاسی است بسیار اهمیت دارد. بر همین اساس ضرورت دارد که نسبت به تبیین اصول تفکر سیاسی قرآن همت گماشته شود، تا جویندگان حقیقت از منبع پر فیص و وحی سیراب شوند و نسبت به طرح حکومتی مبتنی بر آموزه های وحی همت کنند. اصول تفکر سیاسی قرآن اساس عمل سیاسی مبنی بر آموزه های دین مقدس اسلام است، چرا که عمل سیاسی در تمام حکومت ها بر مبنای تفکر سیاسی خاص انجام می شود. اما اصول تفکر سیاسی در قرآن چیست؟ این اصول چه تاثیری در بهتر اداره کردن حکومت اسلامی دارد؟ اصول تفکر سیاسی در قرآن به سه بخش اصول مبنایی، اصول راهبردی و اصول کاربردی تقسیم می شود که هر کدام از آنها دارای زیر مجموعه هایی است. اصول مبنایی، توحید و تکلیف مداری را در بر می گیرد و اخلاق و عدالت و امامت و شناخت حق از باطل و ایمان از کفر برخی از اصول راهبردی است، مبارزه با استکبار، مردم سالاری دینی و حق امنیت و آزادی نیز بخشی از اصول کاربردی هستند. در مورد موضوع تفکر سیاسی کتاب ها و مقاله های متعددی نوشته شده که از جمله آن می توان به سیمای سیاست در قرآن کریم بر اساس تفسیر نور نوشته ی مهدی نادری اشاره کرد که به تبیین اصول کلی حاکم بر سیاست اسلامی و مبنای تفکر سیاسی قرآن پرداخته است همچنین می توان به کتاب واژه نامه فقه سیاسی نوشته علی اصغر مرادی و اباصلت فروتن اشاره کرد که نخستین اثر مدون در زمینه فرهنگ واژه ها و اصطلاحات فقه سیاسی است که از جمله آن واژگان می توان تولی و تبری در سیاست را نام برد، همچنین می توان مقاله ی بنیاد های حاکمیت سیاسی در قرآن نوشته ی سید حسین سید موسوی و علیرضا محمدی را بیان کرد که به مفهوم حاکمیت سیاسی از منظر قرآن و ضوابط اعمال حاکمیت آن می پردازد. مقاله ی روابط حقوق سیاسی مسلمانان با کفار از نگاه قرآن نیز به حقوق عمومی و خصوصی مسلمانان نسبت به کفار می پردازد. اما چیزی که در این پژوهش تلاش شده به آن پرداخته شود اصول جامع و کاملی از تفکر سیاسی قرآن است تا با استفاده از آن بتوان جایگاه درست سیاسی مردم را در حکومت بیان کرد.

۱- مفهوم شناسی

پیش از ورود به بحث اصلی در هر موضوعی، اول باید با برخی مفاهیم پر کاربرد در آن زمینه آشنا شد، در پژوهش نیز، برای روشن شدن مطالب ابتدا مفاهیم اصول، تفکر، سیاست و قرآن مورد بررسی قرار می گیرد.

۱-۱- اصول

اصول در لغت به معنای ریشه ها و بنیاد هاست. (معین، ۱: ۱۳۸۱/۱۶۳) اصول در اصطلاح به معنای اساس و پایه و آنچه چیز دیگر بر آن بنیان نهاده شود یا از آن منتزع گردد. (ابن سینا، ۴۲۸ ق: ۱۳۰)

۱-۲- تفکر

تفکر مصدر است عربی که در لغت به معنای اندیشه کردن و اندیشیدن است. (معین، ۱۳۸۱: ۱/۴۷۲) تفکر در اصطلاح به معنای حرکت و انتقال انسان از امور حاضر در ذهنش به امور غیر حاضر آن گاه که تصمیم و عزم حرکتی را داشته باشد. (ابن سینا، ۱۳۹۲: ۱/۱۶۵) وجه تمایز انسان با سایر موجودات قدرت تفکر است که این قدرت باعث شده است که انسان اشرف مخلوقات باشد.

۱-۳- سیاست

سیاست در لغت به معنای حکم راندن بر رعیت و اداره کردن امور مملکت و ریاست کردن است. (معین، ۱۳۸۱: ۱/۹۰۲) سیاست در اصطلاح به معنای مجموعه تدابیری است که حکومت به منظور اداره امور کشور اتخاذ می کند. (بخشی، افشاری راد، ۱۳۸۷: ۲۰۲)

سیاست مجموعه قوانین و تدابیری است که حکومت ها برای اداره ی کشور در نظر می گیرند که این قوانین باید حقوق تمام شهروندان را شامل شود.

۱-۴- قرآن

قرآن یک واژه اصیل عربی و ریشه اشتقاق آن از ماده «قراء» به معنای خواندن و تلاوت کردن است. (راغب اصفهانی: ۱۴۱۲ ق: ۶۶۸) قرآن در اصطلاح به معنای کلام الهی که خداوند آن را به تدریج بر حضرت محمد (صلی الله علیه و اله و سلم) به زبان عربی و لهجه ی قریشی نازل کرده است، آیه ای از آن قرآن گفته می شود، حتی بخشی از یک آیه نیز قرآن است. (عسگری، ۱۴۱۶ ق: ۱/۲۶۱) قرآن گنجینه ای از معارف و دستوراتی است که برای رسیدن به مدینه فاضله می توان از آن بهره جست.

۱-۵_اسلام

و در اصطلاح به معنای مجموعه عقایدی و دستورات عملی و اخلاقی اطلاق می شود که بطور صریح در قرآن و سنت بیان شده و یا از آنها استنباط می شود. (بهرامی، ۱۳۸۰: ۲۸) کامل ترین و آخرین دین اسلام است که خداوند با نزول قرآن بر قلب پیامبرش حجت را بر تمام جهانیان تمام کرد. اسلام در لغت به معنای گردن نهادن، فرمان بردن و پذیرفتن شریعت محمد بن عبدالله (صلی الله علیه و اله و سلم) (معین، ۱۳۸۱: ۱۵۳/۱)

۲_اصول تفکر سیاسی در قرآن

اصول تفکر سیاسی در قرآن به عنوان هسته ی مرکزی حیات سیاسی جامعه اسلامی می باشد. هر نظام سیاسی و حکومتی باید برای تشکیل و تداوم نظام حکومتی خود دارای اصول مبنایی، اصول راهبردی و اصول کاربردی مشخص باشد.

۲-۱ اصول مبنایی

اصول مبنایی که در تفکر سیاسی قرآن مورد بحث است اصل توحید و اصل تکلیف مداری است.

الف. اصل توحید

در اندیشه ی سیاسی اسلام حاکمیت مطلق و کامل در عرصه ی هستی و حیات سیاسی انسان ها تنها از آن خداوند است. جز خداوند هیچ کس حق حاکمیت بر انسانها را ندارد. زیرا او مالک حقیقی و حاکم مقتدر جهان است. و امر بنیادین حاکمیت و ولایت به نحو مطلق و بالذات تحت قدرت لایزال و بی انتهای خداوندی است. خداوند در قرآن می فرماید: «تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ؛ همیشه سودمند و با برکت است آنکه فرمانروایی همه ی هستی به دست اوست و او بر هر کاری تواناست» (ملک ۱/). بنابراین اگر کسی بخواهد بر انسانها حکمرانی کند باید از آفرینشگر انسانها اجازه داشته باشد و منشاء حاکمیت سیاسی، ذات اقدس الهی است، زیرا اولاً حق حاکمیت تنها از آن اوست، ثانياً او خالق، مالک و آگاه به همه ی مصالح و مفساد زندگی بشر است. (سید موسوی و محمدی ۱۳۹۵: ۸۵)

ب. اصل تکلیف مداری

در قرآن و روایات مختلف به مختار بودن انسان نسبت به عملکرد او و مسئولیت انسان نسبت به اعمال و کردار خودش تاکید فراوان شده است و خود انسان را مسئول رفتار و معرفتی کرده و بیان می کند که در آخرت نیز بر اساس همان اعمال بازخواست و پاداش داده خواهد شد. قرآن در سوره ی نجم به این امر مهم اشاره می کند، «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى؛ و اینکه برای انسان جز آنچه تلاش کرده (هیچ نصیب و بهره ای) نیست، (۳۹)» (نجم / ۳۹) این آیه به صراحت انسان را مسئول اعمال خود دانسته و بیان می کند آدمی همان چیزی است که برای آن تلاش می کند. همچنین می فرماید: «فَمَنْ

يَعْمَلُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٢٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٢٨﴾ پس هر کس هم وزن ذره اس نیکی کند، آن نیکی را ببیند ﴿٢٧﴾ و هر کس هم وزن ذره ای بدی کند، آن بدی را ببیند. ﴿زُلزَل / ۸ و ۷﴾ (<http://borna.news/1034945>)

پس چون انسان فطرتاً و براساس نیازهای مادی، موجودی اجتماعی و دارای قدرت تشخیص و تصمیم گیری و اراده و نسبت به اعمال و کردار خود مسئول است، باید در تصمیم گیری های اجتماعی و سیاسی خود براساس محوریت توحیدی و تکلیف مداری عمل کند.

۲-۲ اصول راهبردی

قرآن کریم برای نظام سیاسی اسلام اصول ثابت و تغییر ناپذیری را مشخص کرده است که می توان گفت از شاخصه های یک حکومت مبتنی بر وحی و دین است. حکومت اسلامی نیز باید در ترسیم مدل حکومتی خود این اصول را رعایت کند.

الف. اصل حق و باطل

شناخت حق و باطل و تفکیک آن دو از یکدیگر اساسی ترین مسئله ی زندگی است که بدون آن هیچ فرد و گروهی نمی تواند ادعای انسان بودن نماید. شناخت حق و باطل و تفکیک آن ها از یکدیگر همان اندازه مهم است که قانون برای زندگی ضرورت دارد. (علامه جعفری، ۱۳۷۶: ۸/ ۷۲) در قرآن کریم مصادیق زیادی برای حق آمده است که بالاترین آنها ذات مقدس خداوند است، از این رو خداوند در آیه ی کریمه ۶۲ سوره ی انعام می فرماید: «ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ؛ سپس [همه] به سوی خدا، سرپرست و مولای به حقشان بازگردانده می شوند. آگاه باشید! که [در آن روز] فرمانروایی و حکومت مطلق فقط ویژه اوست؛ و او سریع ترین حساب گران است.» علاوه بر ذات مقدس خداوند مصادیق دیگری برای حق بیان شده که می توان به آفرینش زمین و آسمان، قرآن و دین مبین اسلام اشاره کرد. ([www.howzah.net / fa / Atricle /view](http://www.howzah.net/fa/Atricle/view)).

هر چیزی که مقابل حق قرار بگیرد باطل نامیده می شود، باطل امری فانی و نابود شدنی است. در قرآن آیات زیادی در مورد ویژگی های باطل وجود دارد، اجمالاً به آیه زیر استناد می شود: ((أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهٗ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزُّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ؛ خدا از آسمان آبی نازل کرد که در هر دره و رودی به اندازه ی گنجایش و وسعتش [سیلابی] جاری شد، سپس سیلاب، کفی پُف کرده را به روی خود حمل کرد، و نیز فلزاتی که برای به دست آوردن زینت و زیور یا کالا و متاع، آتش بر آن می افروزند، کفی پُف کرده مانند سیلاب بر می آید؛ این گونه خدا حق و باطل را [

جهاد شمرده شده است. آیه ی شریفه «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظُلُمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» به کسانی که [ستمکارانه] مورد جنگ و هجوم قرار می گیرند ، چون به آنان ستم شده اذن جنگ داده شده ، مسلماً خدا بر یاری دادن آنان تواناست.» (حج / ۳۹) ، دلیل اذن به جنگ با دیگران را ظلمی دانسته است که در حق آنها اعمال شده است. در آیه ی شریفه «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا»؛ شما را چه شده که در راه خدا و [رهایی] مردان و زنان و کودکان مستضعف [که ستمکاران هر گونه راه چاره را بر آنان بسته اند] نمی جنگید ؟ آن مستضعفانی که همواره می گویند: پروردگارا ! ما را از این شهری که اهلش ستمکارند ، بیرون ببر و از سوی خود ، سرپرستی برای ما بگمار و از جانب خود برای ما یآوری قرار ده « (نساء / ۷۵) خداوند در این آیه افراد بی تفاوت نسبت به سرنوشت کسانی را که فریاد مظلومیت سر می دهند مورد عتاب قرار داده ، آنها را به قتال با ظالمان تحریض نموده است. (شبان نیا ، ۱۳۹۰ : ۱۴-۱۵)

۳-۶ وفای به تعهدات بین المللی

پایبندی به تعهدات و قرار دادها ، با فطرت و آموزه های اسلامی همسو است. اهمیت اصل وفای به تعهدات و قرار دادها ، در تعالیم اسلامی به گونه است که شرط لازم دینداری و یکی از مهم ترین پایه های نظریه اسلام خوانده می شود. در حوزه ی حقوق بین الملل هم ، تنها با رعایت این اصل ، کشورها می توانند به طور سازنده با یکدیگر تعامل کنند ؛ زیرا یکی از عوامل مهم درگیری ها و جنگ ها در طول تاریخ (عدم پایبندی به تعهدات) بوده است. در اسلام از نظر قرآن کریم ، کشورهایی را که به هیچ یک از تعهدات خود پایبند نیستند ، مستکبر خوانده و خواستار نابودی آنها در عرصه ی بین المللی است. «وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ» و اگر پیمان هایشان را پس از تعهدشان شکستند و در دین شما زبان به طعنه و عیب جویی گشودند ، در این صورت با پیشوایان کفر بجنگید که آنان را [نسبت به پیمان هایشان] هیچ تعهدی نیست ، باشد که [از طعنه زدن و پیمان شکنی] بازایستند. « (توبه / ۱۲) (احمدی طباطبائی ، آرام ، ۱۳۹۳ : ۸۳)

۳-۷ اصل استکبار ستیزی و استضعاف زدایی

مستکبران سیاسی کسانی هستند که حاکمیت و اداره جامعه را به دست می گیرند و بندگان خدا را کوچک و نادان و پست و خود را قیم آنان می شمارند و برگردن آنان سوار می شوند و آنان را به بردگی می گیرند و به نا حق و بر خلاف اصول فطری و عقلی و دینی بر مردم حکم می رانند. (فرقانی ، ۱۳۸۳ : ۲۰) مستضعف کسی است که دیگری او را ضعیف کرده و به واسطه ی فقر و بیچارگی اش بر او قلدری و گردن کشی می کند. (سروش ، حیدری ، بدون تعینی : ۲۱) آیات

متعددی در قرآن کریم به تشریح ابعاد سیاسی - نظامی مبارزه با استکبار پرداخته است. در قرآن کریم حمایت از مستضعفان به عنوان اولین زیر مجموعه ی ابعاد سیاسی - نظامی مطرح شده است! «قَالُوا اَنْتُمْ لَكُمْ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْدَلُونَ گفتند: آیا ما به تو ایمان بیاوریم در حالی که فرومایگان از تو پیروی کرده اند؟ (شعرا / ۱۱۱) یکی دیگر از شیوه های مبارزه با استکبار در قرآن تحقیر مستکبران و شکستن شکوه دروغین آنهاست. «وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبَرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذِكْرِي بآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ؛ و سرگذشت [پرفایده و عبرت آموز] نوح را برای آنان بگو، آن گاه که به قوم خود گفت: ای قوم من! اگر اقامت طولانی من میان شما و پند و اندرز من به وسیله آیات خدا، بر شما گران و دشوار است [از هیچ کاری بر ضد من کوتاهی نکنید] من بر خدا توکل کردم، پس شما عزم و تصمیم خود و قدرت معبودانتان را [که گمان می کنید شما را یاری می دهند] روی هم بگذارید تا تلاشتان [بر ضد من] بر شما مبهم و پوشیده نباشد، آن گاه به زندگی من خاتمه دهید و مرا [چشم به هم زدن] مهلت ندهید.» (یونس / ۷۱) سومین شیوه ی مبارزه با استکبار در قرآن شعار لعن و نفرین بر مستکبرین است، و لعن یک نوع مبارزه با ستمگران و مستکبرین است زمانی که گروهی مورد ظلم و ستم واقع شده و توانایی دفاع از خود را ندارد راهی جز لعن و نفرین مستکبرین ظالمان ندارد و این خود نوعی مبارزه است. (سلیمی وردنجانی، فوزی، ۱۳۹۸: ۱۸ و ۱۹)

نتیجه گیری

در قرآن کریم از مباحث و موضوعات مختلفی بحث شده است که نشان از گستردگی و عمق والای معارف آن است. یکی از مباحثی که در قرآن کریم به آن اهمیت خاصی داده شده مباحث سیاسی است. قرآن ریشه ی تفکر سیاسی در اسلام است که این تفکر سیاسی در قرآن بعنوان هسته ی مرکزی حیات سیاسی یک مسلمان متعهد است. قرآن کریم با تبیین اصول تفکر سیاسی راه را برای همه ی سیاستمداران و شهروندان مشخص کرده است، که همه با پایبندی به این اصول می توانند سعادت خود را تضمین کنند و چشم انداز خوبی برای آینده ی سیاسی خود ترسیم کنند. اصولی که با توحید و تکلیف مداری آغاز می شود و با عدل و اخلاق و امامت و شناخت حق از باطل و ایمان از کفر ادامه می یابد و با نفی سلطه ی کافران و حق امنیت و آزادی و مردم سالاری دینی و وفای به تعهدات بین المللی خاتمه می یابد. پس قرآن کریم چراغ راه همه ی مردم است تا با بهره گیری از فرامین آن جامعه ی در صلح و آرامش زندگی کنند.

منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. معین ، محمد ، ۱۳۸۱، **فرهنگ فارسی** ، تهران ، ادنا .
۲. ابن سینا ، حسین بن عبدالله ، ۱۳۹۲، **الاشارات و التنبیهات** ، حسن ملک شاهی ، تهران، سروش
۳. آقا بخشی ، افشاری راد ، علی اکبر و مینو ، ۱۳۸۷ ، **فرهنگ علوم سیاسی** ، تهران ، چاپار
۴. راغب اصفهانی ، حسین بن محمد ، ۱۴۱۲ ق ، **المفردات فی غریب القرآن** ، دمشق ، دار القلم .
۵. العسکری ، السید المرتضی ، ۱۴۱۶ ق ، **القرآن الکریم و روایات المدرستین** ، تهران ، مجمع العلمی الاسلامی
۶. علامه جعفری ، محمد تقی ، ۱۳۷۶ ، **ترجمه و تفسیر نهج البلاغه** ، تهران ، دفتر نشر فرهنگ اسلامی
۷. طباطبائی ، محمد حسین ، ۱۳۷۴ ، **تفسیر المیزان** ، قم ، دفتر انتشارات اسلامی
۸. مکارم شیرازی ، ناصر ، ۱۳۷۴ ، **تفسیر نمونه** ، تهران ، دار الکتب الاسلامیه
۹. ابن سینا ، حسین بن عبدالله ، ۱۳۸۳ ، **منطق دانشنامه علائی** ، دکتر محمد معین ، همدان ، دانشگاه بو علی سینا
۱۰. مطهری ، سید مرتضی ، ۱۳۸۹ ، **مجموعه آثار ۲۲** ، قم ، صدرا
۱۱. مطهری ، سید مرتضی ، ۱۳۹۰ ، **حکمت ها و اندرزها** ، قم ، صدرا
۱۲. اراکی ، محسن ، ۱۳۹۳ ، **امامت در قرآن** ، قم ، معارف
۱۳. مکارم شیرازی ، ناصر ، ۱۳۸۴ ، **اخلاق در قرآن** ، قم ، علی بن ابی طالب
۱۴. جمعی از نویسندگان ، بدون تعینی ، **نبوت از دیدگاه قرآن و روایات** ، قم ، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
۱۵. سبحانی ، شیخ جعفر ، ۱۳۸۳ ، **منشور جاوید** ، قم ، موسسه امام صادق (علیه السلام)
۱۶. ابن حسینی ، سعید ، ۱۴۰۲ ، **جلوه های دنواز ماه** ، مشهد ، ضریح آفتاب
۱۷. مصباح یزدی ، محمد تقی ، ۱۳۸۸ ، **مردم سالاری دینی و نظریه ولایت فقیه** ، قم ، موسسه انتشارات امام خمینی (ره).

۱۸. تقی زاده اکبری، علی، ۱۳۸۶، قوانین و مقررات جنگ و صلح در اسلام، قم، زمزمه هدایت

۱۹. قرانی، شهاب الدین، بدون تعینی، الفروق، بیروت، عالم الکتب

۲۰. فروتن، مرادی، اباصلت و علی اصغر، ۱۳۸۹، واژه نامه فقه سیاسی، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار (علیه السلام)

۲۱. فرقانی، قدرت الله، ۱۳۸۳، استکبارستیزی در قرآن، قم، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

۲۲. سروش، حیدری، محمد و احمد، بدون تعینی، استکبار و استضعاف در قرآن، قم، سپاه پاسداران انقلاب

۲۳. بهرامی، قدرت الله، ۱۳۸۰، نظام سیاسی اجتماعی اسلام، قم، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

مقاله ها

۱. سید موسوی، محمدی، سید حسین و علیرضا، ۱۳۹۵، شماره ۲، بنیادهای حاکمیت سیاسی در قرآن، حکومت اسلامی.

۲. عالمیان، علی اکبر، ۱۴۰۰، شماره ۵، ارتباط اخلاق با سیاست از دیدگاه اسلام با تاکید بر سیره ی پیامبر اکرم (علیه السلام) و امیرالمؤمنین (علیه السلام)، معرفت.

۳. یوسفی، حیات الله، ۱۳۸۸، شماره ۷، آرمان عدالت و دولت دینی (نظریه فارابی)، معرفت

۴. محسنی نیکو، قائدی، حقیقت، سید عبدالمناف و محمدرضا و حمیدرضا، ۱۴۰۲، شماره ۵۵، بررسی فرهنگ مردم سالاری دینی در قرآن کریم، مطالعات میان فرهنگی.

۵. امینی، محمد امین، ۱۳۹۰، شماره ۶، اصل همزیستی مسالمت آمیز با غیر مسلمانان در اسلام، معرفت

۶. موسوی مبلغ، سید محمد حسین، ۱۳۷۴، شماره ۴، روابط حقوقی مسلمانان با کفار از نگاه قرآن، پژوهش های قرآنی.

۷. سجادی، سید عبدالقیوم، ۱۳۸۰، شماره ۱۵، اصول سیاست خارجی در قرآن، علوم سیاسی

۸. شبان نیا، قاسم، ۱۳۹۰، شماره ۱۶۸، آثار صلح آمیز جهاد در روابط بین الملل بر اساس آیات قرآن کریم، معرفت.

۹. احمدی طباطبائی، آرام، سی محمدرضا و محمدرضا، ۱۳۹۳، شماره ۱، اصل وفای به تعهدات و قراردادها؛ مقایسه حقوق بین الملل اسلامی و حقوق بین الملل معاصر، اندیشه حقوق عمومی

۱۰. سلیمی وردنجانی ، فوزی، افشین ویحیی ، ۱۳۹۸، شماره ۲۰ ، تبیین مفهوم استکبار و ویژگی های فرهنگ مستکبرین در قرآن و روایات ، اندیشه سیاسی در اسلام .

سایت ها

_Http://born.news/1034945^۱

_Www.howzah.net/fa/Atricle/view^۲

_Http://ensani.ir/fa/atricl/96737^۳

_Http ://fa.wiki.khomeini.ir^۴

_Www.gharaati.ir^۵

_Http://farsi.khamenei.ir^۶

_Http://setare.com/ fa/ news/18789^۷